

MÖ 2. BİN YIL BAZI GELENEK VE HALK MOTİFLERİNİN GÜNÜMÜZE YANSIYAN ÖRNEKLERİ

REFLECTED SAMPLES OF SOME TRADITIONS AND PUBLIC MOTIFS OF 2nd MILLENNIUM BC TO THE PRESENT

Özlem SİR GAVAZ *

Makale Bilgisi

Başvuru: 14 Aralık 2015

Hakem Değerlendirmesi: 14 Aralık 2015

Kabul: 5 Şubat 2016

Article Info

Received: December 14, 2015

Peer Review: December 14, 2015

Accepted: February 5, 2016

Anahtar Kelimeler: Hititler, Hattiler, At kurbanı, Geyik Kültü, Halk İnanışları

Keywords: Hittites, Hattians, Horse Sacrifice, Deer Cult, Public Lore

ÖZET

Günümüzde hala uygulama alanı bulan birçok halk inancında, Anadolu'nun binlerce yıllık zengin geçmişine ait izlere rastlamaktayız. Birçok etnik ve folkloristik unsuru bünyesinde barındıran Anadolu, bu özelliği ile ayrıştırıcı ve dışlayıcı bir coğrafyadan ziyade kucaklayıcı yapısı ile farklı kültürlerin kaynaşıp geliştiği ve iç içe geçtiği bir yer olmuş ve ev sahipliği yaptığı bütün kültürlerin özlerinin kaybolmadan gelişimine olanak tanımıştır. MÖ 3. Bin yılda Yukarı Kızılırmak kavsii içinde yüksek bir medeniyet kurmuş olan Hattiler'e ait krali mezar gömütleri sayesinde dönemin maden teknolojisi ve sosyal yaşamı hakkında bilgi edinebiliyoruz. Bu mezarlar aynı zamanda dönemin dinsel hayatı hakkında da ayrıntılı bilgiler sunmaktadır. MÖ 2. Bin yılın başlarından itibaren yavaş yavaş Hattiler'in bulunduğu coğrafyaya yerleşmeye başlayan, Hint-Avrupalı bir kavim olan, Hititler zamanla bu bölgede üstünlük kurarak Anadolu'nun ilk merkezi devletini kurmuşlardır. Fakat yerleştikleri coğrafyanın ismi değişmemiştir. Hatta Krallığın sonuna kadar, Hitit Kralları kendilerine Hatti Kralı, ülkelerine de Hatti Ülkesi demeye devam etmişlerdir. Büyük Hatti medeniyeti, Hitit devletinin dinsel yaşamını da son derece etkilemiştir. Biz bu çalışmada asyanik bir kavim olan Hattiler'den, Hititler aracılığıyla günümüz Anadolu'suna kadar ulaşan bazı halk inanışlarını, Türk Dünyası'ndaki benzer uygulamalarla da karşılaştırmalı olarak incelemeye çalışacağız.

* Yrd. Doç. Dr. Hitit Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü Öğretim Üyesi, E-posta: ozlemsir@yahoo.com

ABSTRACT

We come face to face with the traces of Anatolia's thousands years old rich past in many public lores which are still used in today's life. Anatolia that holds a lot of ethnic and folkloristic elements in its structure became a geography of combining and interlocking of various cultures with its inclusive nature rather than dismissive and discriminating geography and enabled the development of the core of the cultures which it inhabits without losing them. With the help of kings' grave tombs which belong to Hattians who created a great civilization with in the upper Halys bend in 3rd Millennium BC, we learn about the period's ore technology and social life. These graves provide us with detailed information about the religous life of the period at the same time. The Hittites who were Hindo – European clan started to settle slowly to the Hattian geography from the beginning of 2nd Millennium BC and established the first central government in Anatolia by dominating the area. But the name of the geography they settled did not change. Even till the end of Hittite kingdom, Hittite kings continued to call themselves Hatti kings and their country as Hatti country. Great Hatti civilization affected a great deal of the religous life of Hittite country. In this study we try to comparatively study some public beliefs which reach to today's Anatolian life through Hittites from Hattioans who were an asiatic tribe with the similiar applications in Turkish world.

Anadolu, tarih boyunca geçiş yollarının üzerinde olmasından dolayı kültürel ve dinsel kültür rotalarının merkezinde yer almış böylece birçok uygarlığın şekillenmesinde büyük roller üstlenmiştir. Günümüz Anadolu gelenekleri ile yakından ilişkili bazı kültürel değerlerin, Anadolu’da MÖ 2. binlerden itibaren, değişmeden ve asimile olmadan, aksine zenginleşerek günümüze kadar ulaştığı Hititçe çivi yazılı belgeler ile doğrulanmaktadır.

Anadolu’da geçmişten bugüne halen geçerliliğini koruyan gelenek ve görenekler, farklı inanç sistemlerinin kendilerine has ritüellerinin bir devamı niteliğindedir. Kuşkusuz, geçmişten günümüze uzanan kültür devamlılığı tek bir etnik yapının ürünü olmaktan çok uzakta, adeta bir kültür mozaiki sergilemektedir¹. İşte MÖ 2. Bin yılda Anadolu’nun tam kalbinde büyük bir devlet kuran Hititler ve özellikle de onlardan önce Orta Anadolu’da Kızılırmak ve çevresinde yaşayan Anadolu’nun yerli halkı Hattiler ile bu kültür bileşeninin temelleri atılmıştır. Eskiçağ toplumlarında toplumsal kimliğin ve kültürlerin oluşmasında din en önemli faktörlerden biridir. Hititlerde de hayatın her alanında etkin rol oynayan dinsel motif ve ritüeller, günümüz Anadolu’sunda halk inanışları ve gelenekler içinde şekil değiştirerek yaşam bulmaya devam etmiştir. Özellikle Kafkasya toplumlarındaki gelenek ve göreneklerle de kayda değer benzerlikler gösteren bu folkloristik yapı, bölgedeki kültürel genetiğe işaret etmesi açısından da son derece önemlidir. Elbette geçmişten günümüze aktarılan çok sayıda gelenek ve halk inanışı bulunmaktadır. Biz bu çalışmada yaklaşık dört binyıllık bir gelenek olan at ve geyik kültü uygulamalarını ele alarak karşılaştırmalı olarak inceledik.

Eskiçağ toplumlarında bazı hayvanlara özel anlamlar yüklenmiş; ya bir tanrının simgesi olarak kutsiyet kazanmış ya da başlı başına insanların saygı ve korku karışık bir duyguyla yüceleştirdiği hayvanlara koruyucu ve kurtarıcı özellikler atfedilmiştir. Hitit toplumunda Baş Tanrı Fırtına Tanrısının kutsal hayvanı olan Boğa, hem Hititçe metinlerde hem de tasvirli sanat eserlerinde sık sık karşımıza çıkmaktadır. Geçimini büyük ölçüde tarımla karşılayan Hitit toplumunda boğaya atfedilen bu kutsiyet hiç de şaşırtıcı değildir. Öte yandan; Hitit Ülkesini her türlü felaketten koruyan Koruyucu Tanrının simgesi olarak geyiğin de ülkeyi kurtarıcı, felaket anında yol gösterici özellikleriyle önemli bir işlevi bulunmaktadır. Geyik ayrıca Güneş Tanrıçası kültüyle de yakından alakalı bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Savaş zamanında Hitit ordusunun yegâne varlığı olan at ise, günlük yaşamda da ulaşımdan haberleşmeye Hitit Devleti’nin olmazsa olmaz kudretli ve kutsal hayvanlarından biridir. Benzer bir şekilde, Eski Türklerde, göçebe hayatın vazgeçilmez unsuru olarak at, yol gösterici ve koruyucu özelliğiyle geyik ve tabii geçimini

Resim 1: Savaş Arabasına Koşulu At, Kargamış / Drawn Horse to the Chariot, Carchemish (Darga 1992)

hayvancılıkla karşılayan Türkün hayatında hem korktuğu, hem saygı duyduğu hem de kurtarıcı ve yol gösterici özelliğiyle, atası kabul ettiği ve kutsallaştırdığı kurt, en önemli hayvanlar arasındadır.

Yaklaşık olarak MÖ 4. Binlerde Orta Asya Türk boyları tarafından evcilleştirilen atın göçebe ve savaşçı kavimler için yeri elbette farklıdır. Fakat at tüm toplumlar arasında günlük hayatı kolaylaştırıcı, kıvrak, seri ve asil yapısıyla saygı ve değer gören önemli bir hayvan olmuştur. Ata yüklenen bu değer ve kutsiyet onun tanrılara ya da doğaya kurban edilmesi inanışını doğurmuştur. Böylece doğanın canlanması, taze kan bulması sağlanıyor ve bu sayede bolluk ve bereket, şans ve uğur tüm ülkeye yayılıyordu (Res. 1-2).

Hititçe metinlerde at, Sümerce karşılığı olan ANŞE.KUR.RA “dağ eşeği” olarak geçmekteydi². Hititler at yetiştiriciliğini Hurri kökenli Mitanniler’den öğrenmişlerdir. Kuşkusuz Anadolu halkı, atı çok eskiden beri tanıyordu ama at eğitim yöntemlerini Hurriler kadar iyi bilmiyorlardı. Bu nedenle Mitanni Devleti’nden Kikkuli isimli bir at yetiştiricisini Hattuşa’ya getirerek ona Hititçe “At Eğitim Uzmanlık El Kitabı” yazdırtmışlardı³. Ünal’a göre Hurrilerin etnik ve kültürel özellikleri onların at yetiştirmedeki becerilerinin nedeniydi. Yani Hurriler Kafkasya kökenli olmaları ve Kurgan kültürü içinden çıkıp Önasya’ya gelmelerinden ötürü atı iyi tanıyorlar ve eğitimini de çok iyi biliyorlardı⁴.

² Ünal 2007: 33.

³ Masson 1998: 43 vdd.

⁴ Ünal 2013: 45.

¹ Sir Gavaz 2014: 79.

Resim 2: At Başlı Mezar Taşı / Gravestone with Horsehead. Abakan

Diğer yandan; Hitit Panteonunda yer alan Hatti kökenli at tanrısı Pirwa⁵, Hititlerdeki at kültürünün Asyanik bir kavim olan Hattilere geri gittiğini göstermektedir. MÖ 3. Bin yılın son çeyreği Anadolu, Mezopotamyalı kavimler tarafından, ‘Hatti Ülkesi’ ve halkı da ‘Hatti insanları’ olarak adlandırılıyordu⁶. Hititlerin Anadolu’ya gelişlerinden sonra da, Anadolu MÖ 2. Binin sonuna kadar Hatti Ülkesi olarak anılacak hatta Hitit Kralları bile kendilerine ‘Hatti Ülkesi Kralı’ diyeceklerdir. Hatti Halkının dili, Hitit dilinin aksine, asyanik yani bitişken dil gurubuna girmektedir. Türkçe’nin de içinde bulunduğu bu dil gurubunda Hattice’nin de olması Sümerler, Hurriler, Urartular ve Selçuklular gibi Asya kökenli olduklarına kanıttır⁷.

Hititler döneminde gerçekleştirilen ve günümüzde hala Orta Asya Türk Devletlerinde uygulama alanı bulan ve Anadolu’da ise sadece Çorum’da iki köyde devam ettirilmeye çabalanan “at kurbanı” geçmişten bugüne süregelen önemli bir ritüeldir.

Hititçe Metinlerde, At Tanrısı Pirwa için kutlanan birçok bayram ve merasim bulunmaktadır. Bir Hititçe Metin yerinde dağın ortasındaki Pirwa ve atlarından söz edilir.⁸ Muhtemelen burada Pirwa’nın dağlardaki bir kült yerinden ve onun için gerçekleştirilen bir at kurbanından bahsedilmektedir. Öte yandan, KUB 39.56 1 vdd’de “at” ve kuer- “kesmek, kesip ayırmak, kesip koparmak”⁹ ifadesi birlikte geçmektedir. Bu metin yeri Hititlerde at kurbanına doğrudan işaret etmektedir. Hitit cenaze ritüellerinde de sığır ve at başlarının yakıldığı bilinmektedir¹⁰ Osmankayası mezarlığında az miktarda at kemiğine rastlanmıştır. Fakat atlar yenilmek üzere değil, ölüye eşlik etmesi için kurban edilmiş olmalıdır¹¹. Göktürklerde de ölen kişi çadıra konuluyor ve kişinin çocukları ve akrabaları tarafından kurban olarak belirlenen koyun ve at kesilerek çadırın önüne yerleştiriliyordu. Daha sonraki gün ise ceset, atı ve eşyaları ile birlikte yakılıyordu (Mau –Tsai, 2011: 22).

Hititçe bir envanter metni olan KUB 30.32 IV 6 vdd’de bazı gıda maddeleri, 30 boğa, 33 sığır, 300 koyun, buzağısıyla siyah bir inek, kuzusuyla birlikte siyah bir koyun ve siyah tayıyla birlikte siyah bir atın da kurban malzemeleri arasında sayılması dikkat çekicidir. Burada özellikle siyah tay ve attan söz edilmesi ilginçtir. Belki de bir cenaze ritüeli sırasında ölen kişi için ya da bir bahar bayramında bolluk ve bereket için yere kurban ediliyordu. Şamanizm’de Gök Tanrı için düzenlenen merasimlerde beyaz at kurban edilmekteydi¹². Diğer taraftan kara atı ise yer için kurban ediyor olmalıydılar. Zira Türklerde kara, kötü ruhlarla ve yeraltında yaşayan erlik ile özdeşleştiriliyordu¹³. Türklerde en önemli kurban kuşkusuz At’tı. Çünkü doğaya ve Kök Tengri’ye sunulacak olan kurbanın özenle seçilmesi ve Türklerin en değerli varlığı olması gerekirdi. Altaylardaki kurganlarda birçok at iskeleti bulunmuştur. Günümüzde de halen kurban bayramlarında bazı Kırgız ve Kazak Türkleri at kurban etmektedir¹⁴. Herodotos, İskitler’in kurban olarak bütün hayvanları, özellikle de atı kestiklerinden söz etmektedir. Kurban ayinini ise şöyle anlatmaktadır:

“Kurban ortaya konulur; ön ayakları bağlanır; kurbanı kesecek olan adam hayvanın arkasında durur; ipin ucunu çeker, hayvanı düşürür; hayvanı düşürürken kurban hangi tanrıya sunuluyorsa o tanrıya dua eder, sonra boğazına ince bir ip dolar; ipin arasına bir sopa sokar, sopayı çevire çevire sıkar ve kurbanı boğar; ateş yakılmaz, önceden bir tören yapılmaz, kutsal su serpilmez. Kurbanı boğduktan sonra yüzer ve pişirirler.” (Herodotos, Historiai, IV: 60-61.)

⁸ KBo 41.68 öy. 1 vdd.

⁹ Ünal 2007: 354.

¹⁰ KUB 30.25+ öy. 19-20; KUB 30.24 öy II 4-5; Ünal, 2013: 50.

¹¹ Ünal 2013: 55.

¹² Akgün 2007: 145.

¹³ Yıldız 2008: 85 vdd.

¹⁴ Gömeç 1998: 49.

⁵ Ünal 2013-14: 49; Pirwa ile ilgili bilgi ve geçtiği metin yerleri için bkz. Haas 1994: 412-414; krş. Doğan-Alparslan 2009: 127.

⁶ Bryce 2003: 24 vd.; Akurgal 2003: 17

⁷ Ünal 2002: 7, 17, 20 vd; Ayrıca bkz. Alparslan 2009: 63 vd.

Günümüzde Çorum-Dodurga İlçesi Mehmet Dede Tekke Köyü ve Mehmet Dede Obruk Köylerinde her yıl Mayıs Ayı'nın ilk haftasında, Hıdırellez şenlikleriyle bağlantılı olarak, her iki köyün ahalisi toplanarak Köyün yakınlarında bulunan Kızıltepe'ye gitmekte ve at kurbanı gerçekleştirmektedir. Köy Ahalisi kurban edilen atları yaban hayvanlarına yani tabiata armağan etmektedir. Kurban ritüelinden çok geçmeden büyük kanatlı kuşlar, kurban tespiti için uçmaya başlarlar. Kuşların uçuşunun ve kesilen kurban etini yemelerinin köye bereket ve uğur getirdiğine inanılmaktadır. Kurbandan sonra gelen ilk yağmurda ise köylüler Kızıltepe'ye bakarak şükretmektedirler. Burada Kızıltepe'nin köylüler üzerindeki tinsel etkisi çok önemlidir. Dağın yüceliği ve ihtişamı, ona verilecek kurbanın kendilerine bolluk ve bereket olarak geleceğine olan derin inanç, arkaik bir düşüncenin izlerini taşımaktadır (Res. 3-4).

Resim 3: At Kurbanı / Horse Sacrifice (Mehmet Dede Tekke Köyü -Dedesi arşivi)

Resim 4: Kızıltepe (Ö. Sir Gavaz)

Kızıltepe'deki kurban ritüeli şu aşamalarla gerçekleştirilmektedir¹⁵:

¹⁵ At Kurbanı ile ilgili verilen bilgilerden ötürü Mehmet Dede Tekke Köyü Dedesi ve köy ahalisine teşekkür ederiz. Ayrıca Mehmet Dede Tekke Köyü ve türbesi çevresinde oluşan halk inanışları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Bekki 2008: 93-110.

- Köylülerin atları tepeye taşınması, (İmece usulü toplanan miktara göre kurban edilecek atın sayısı belirlenir. Makbul olanı en az üç at kurban etmektir.)
- Güreş seremonisi,
- Kurban Duası,
- Atların gözlerinin bağlanması ve kurbana hazırlanması,
- Atların kurban işlemi,
- Atlar kurban edilirken “Gökten ayrı rahmet, yerden ayrı bereket” dileyerek dua edilir.
- Yabani hayvanların rahatlıkla kurban etini yemeleri için kurbanın karnı deşilir.
- Kurban sonrası, köye dönüş ve kurbanların doğaya teslimi.
- Ertesi gün yağmur duası ve bir koç kurbanının ardından, köyde köylüler tarafından hazırlanan aşların hep birlikte yenmesi. (Res. 5)

Resim 5: Mehmet Dede Tekke Köyü Kadınları Tarafından Hazırlanan Aş / Meal Prepared by Women from Mehmet Dede Tekke Village (Ö. Sir Gavaz)

Mehmet Dede Tekke Köyü sakinlerinin Kızıltepe'de at kurbanı öncesinde ve sonrasında gerçekleştirdiği uygulamalar Hititlerin bayram törenleri sırasında kült merkezlerinde gerçekleştirdiği seremonilerle benzerlik göstermektedir¹⁶. Hitit Kral'larının ya da yüksek rütbeli din adamlarının yürütücülüğünde gerçekleştirilen merasimlerdeki kültürel eylemler genel olarak şöyle bir sıra takip eder:

- Kral, erkani, görevliler ve belki halktan oluşan merasim alayının kült merkezine varışı. Kült yeri, kutsal bir kent, dağ, ormanlık bir alan veya nehir kenarında olabilir.
- Bazen dans, müzik veya şarkılar eşliğinde merasimin başlaması,
- Bazen yarışma, müsabaka ve akrobatik gösterilerin sergilenmesi,
- Kurban seremonisi,
- Ziyafet sofrası, bu ziyafette tanrı ve tanrıçaların da yedirilip içirilmesi,
- Kült yerinden ayrılış,

Diğer bir taraftan, Hititlerin başkenti Hattuşa/Boğazkale'de

¹⁶ Sir Gavaz 2012.

eski bir uygulama olarak atın başının ıslanması ile ilgili bir ritüelden bahsedilmektedir. Kaynak kişiler baharda yağmur duası ile birlikte yapılan bu uygulamanın artık devam etmediğini ifade etmektedir (Şahin Şeker). Üzerine dua okunmuş olan At kafatası ıslatılarak yapılan yağmur yağdırma ritüeline Anadolu'nun birçok yerinde rastlanmaktadır¹⁷. Bazı canlı ya da cansız nesnelere suyla temas etmesi sağlanarak yapılan bu törenlerde kurunun ıslanması esas alınmaktadır. Acaba önce at kurban edilip sonra kafatasına dua okunarak suya mı sokuluyordu. Benzer bir uygulamadan Çorum-Doğru İncesu İlçesi sakinleri de söz etmektedir.

Hindistan'da en meşhur veda ritüeli aśvamedha "atın kurban edilmesi" törenidir. Bu törenler sadece zafer kazanmış krallar tarafından gerçekleştirilebiliyordu. Kral tarafından icra edilen bu törenle, tüm ülkeye refah, bolluk ve bereket getirdiğine ve insanları günahlarından arındırdığına inanılıyordu. Yaklaşık bir yıllık bir hazırlık aşamasından sonra gerçekleştirilen törende seçilen savaş atı boğularak can veriyor ve tanrı Prajāpati'yi canlandıran atın cesedi ile kralın birinci eşi olan Kraliçe arasında cinsel birleşme taklit ediliyordu. Kurban edilen atın cesedinin etrafında nedimleri ile dönen kraliçe daha sonra atın ölüsünün yanına uzanarak üzerlerine bir örtü örtülüyor ve bu sırada onları izleyen din adamları ve kadınlar arasında müstehcen şakalar yapılıyordu. Kraliçe ayağa kalktıktan sonra ise at hemen parçalara ayrılıyordu¹⁸. Eliade, at kurbanı töreninin Hint-Avrupalı kökenli olduğuna işaret etmektedir. Bu törenin izlerine de Cermenlerde, İranlılarda, Yunanlarda, Latinlerde, Ermenilerde ve Dalmaçyalılarda rastlandığını ifade etmektedir¹⁹. Kuşkusuz belirtmeliyiz ki çağlar boyunca farklı kültürler yakın coğrafyalarda, birbirlerinden fazlasıyla etkilenmiş ve benzer inanış ve ritüeller etnik herhangi bir bağa gerek duymadan uygulama alanı bulmuştur.

Eski Türkler kurbanlarını Kök Tengri'ye yüksek dağ tepelerinde sunmaktaydılar. Örneğin, Uygurların bereket, bolluk ve refah sağlayan kutlu dağları vardı. (Kut-tag) Eski Türklerin en kutsal dağı ise Ötüken'in "ıduk-başı" idi²⁰. Hititlerde de bazı önemli kutsal dağlar bulunmaktaydı²¹. Özellikle tanrı ve tanrıçalar için düzenlenen bayramlarda kral bu kutsal dağları ziyaret ederek buralarda çeşitli seremoniler gerçekleştirmekteydi:

"O Zippalanda Şehri Fırtına Tanrısı'na ve Daha Dağı'na kurban sunar. *Lir ile şarkı söyler ve palwatalla görevlisi alkışlar*" (KBo 33.103 IV 14 vd)

Metin yerinden anlaşıldığı gibi, dağların tepesinde tanrılar için düzenlenen merasimler, tek başına kurban

seremonisinden ibaret değildir. Bunun yanı sıra çeşitli kültürel aktivitelerle zenginleştirilmektedir. Hititçe belgelerde bu seremoniler sırasında bir takım müsabaka ve akrobatik gösteriler de kaydedilmiştir. Hun Türkleri de ilkbaharda "Lung-cıng" adı verilen yerde baharın gelişini büyük bir bayramla kutlamaktaydılar. Bu bayramda hem inançla ilgili âdetler yerine getirilmekte, hem de türlü müsabakalar düzenlenmekteydi. Dinî âdet olarak evrenin yaratıcısı "Gök Tanrı" ve kutsal sayılan "yer" için at kurban edilmekteydi²². Görüldüğü gibi at kurbanı törenleri, hem Hatti ve Hitit hem Eski Türklerde, hem birçok Hint-Avrupalı Kavimde hem de günümüz Anadolu ve Türk Dünyasında benzer bir şekilde uygulanan önemli bir halk inanışı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Diğer taraftan; Hititçe metinlerde geyik, Sümerce karşılığı "LU.LIM" olarak geçmektedir²³. Konya'nın Ilgın İlçesi'nin kuzeybatısındaki Yalburt mevkiinde Hitit İmparatorluk Devri Krallarından IV. Tuthaliya'ya ait anıtın üzerinde hiyeroglif-luwicesi ile yazılmış bloklar bulunmaktadır. Bu yazıtın 16. bloğunda "Geyik Tanrısı"ndan bahsedilmektedir²⁴.

Ayrıca Hititlerde EZEN *A-YA-LI* adıyla bir geyik bayramı da kutlanmaktaydı²⁵. KUB 13. 4 öy. 1 39 vd. de geyik bayramı, ay bayramı, yıl bayramı, ilkbahar bayramı, sonbahar bayramları ve gök gürültüsü bayramı ile birlikte ard arda sıralanmıştır²⁶.

Hititler döneminde bayramlar sırasında kral ve erkânı tarafından ziyaret edilen ve çeşitli dini faaliyetlerin gerçekleştirildiği kült yerleri bulunmaktadır. Bu kült merkezlerinden biri de Pişkurunuwa Dağı'dır. Dağın üzerinde, kutsal geyiklerin beslendiği ve bakımlarının yapıldığı çitle çevrili bir arazi bulunmaktadır. KUB 25.18 II 6-11'de Pişkurunuwa dağında geyiğe içki kurban edildiği kaydedilmiştir. Metnin ilgili kısmının tercümesi şöyledir:

"*Kral arabadan aşağı iner, Kral oturur. Bir dansör kendi etrafında bir defa döner, geyiğin önünde durur. Bir saki altından bir tapışana kabı ile geyiğe libasyon yapar.*"²⁷

Geyiğin önünde yapılan bu kurban merasimi, geyiklerin kutsal kült hayvanları olduğuna işaret etmektedir²⁸. KUB 15.22 nolu metnin 12. satırında "*Arinna kentinde geyikler ikinci yılda*" ifadesi geçmektedir²⁹. Yine Hititlerin Baş Tanrıçası ve Arinna Kenti'nin Güneş Tanrıçası'nın geyikle olan ilişkisine dair şu pasaj ilgi çekicidir: "[*Kr*]al ayakta

¹⁷ Acıpayamlı 229, 238.

¹⁸ Eliade 2003: 271 vd.

¹⁹ Eliade 2003: 272.

²⁰ Gömeç 1998: 42 vd.

²¹ Sir Gavaz 2015: 195 vd.

²² Koca 2002: 79.

²³ Ünal 2007: 405; Rüster-Neu, 1989: 334.

²⁴ Alp 2000: 168.

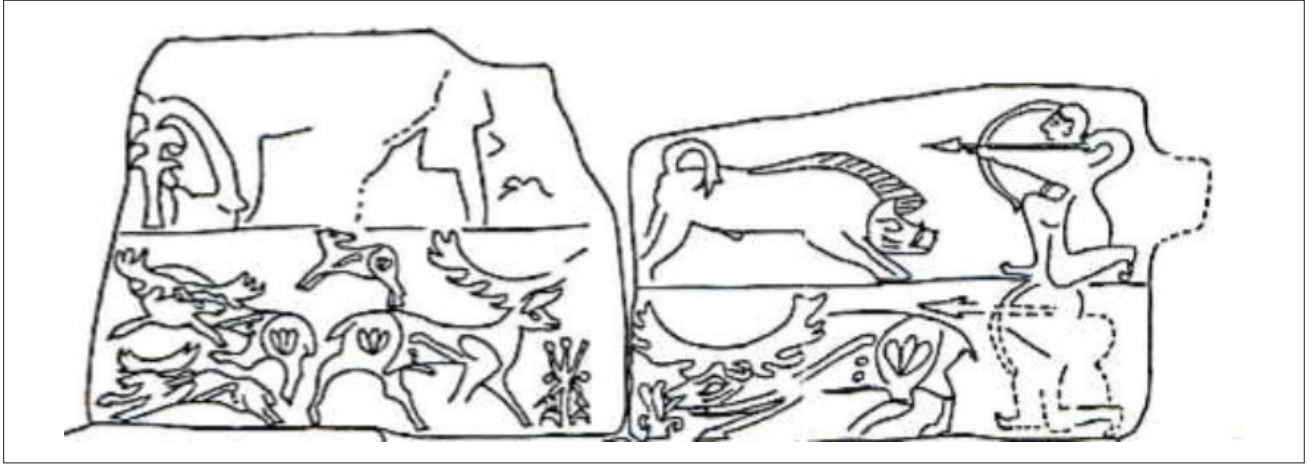
²⁵ Ardzinba 2010: 24.

²⁶ Süel 1985: 26.

²⁷ Alp 1983: 338.

²⁸ Ardzinba 2010: 24.

²⁹ Erkut 1992: 163.

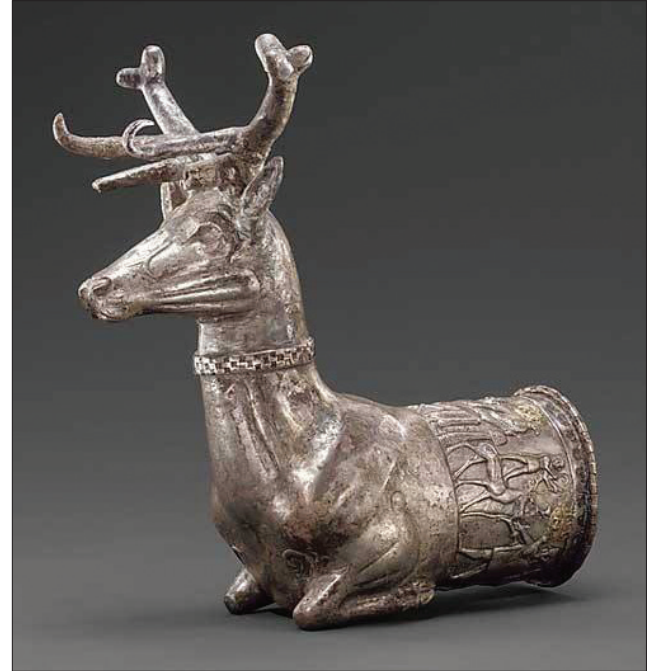
Resim 6: Alacahöyük Batı Kulesinde bulunan Geyik Tasvirli Kabartmalı Ortostatların Restitüsyonu / *The restitution of Deer Embossed Orthostates in Alacahöyük West Tower (M.Mellink)*

*durur Arinna'nın güneş tanrıçasını, (tanrı)ları büyük geyik [biçimli kabı]'ndan (bir?) defa içer*³⁰ Öte yandan Erkut tarafından Arinna ile özdeşleştirilen Alacahöyük'ün³¹ girişindeki sfenksli kapı batı kulesine ait yaban domuzu avı ve otlayan geyik kabartmalı ortostat ile yanında bulunan ve bir av sahnesinin canlandırıldığı geyik tasvirli kabartmalı ortostat, Alacahöyük'teki geyik kültürünü göstermesi açısından önemlidir. Alacahöyük'deki kazılarda ayrıca Hitit Dönemi'ne ait çok sayıda geyik boynuzu ve kemik kalıntısı da ele geçmiştir³². Erkut Alacahöyük ortostatlarında tasvir edilen bayramın AN.TAH.ŞUM^{SAR} bayramı olduğunu ve geyiklerin önünde tasvir edilen bitkinin ise AN.TAH.ŞUM^{SAR} bitkisi³³ (Res. 6).

Alacahöyük ve Arinna eşitliği kabul edildiği takdirde Arinna Kenti ve Arinna'nın Güneş Tanrıçası ile geyik kültürü arasındaki bağlantı daha da kuvvetlenmektedir. Tabii Alacahöyük'ün önemli bir Hatti merkezi olduğu ve açığa çıkarılan Hatti Kral mezarlarındaki geyik heykelcikleri ve geyik motifli alemler de³⁴ Alacahöyük ve dolayısıyla Arinna'daki geyik kültürünün bir Hatti geleneği olduğuna işaret etmektedir. Buna ilaveten, Ardzinba'ya göre, yukarıda bahsi geçen, Pişkurunuwa Dağı'ndaki ayinin yapıldığı tapınak, Güneş Tanrıçası'na ait olmalıdır. Çünkü dağda yapılan ayinde inek kurban edilmekteydi. Hititçe metinlerden genellikle tanrılar için erkek, tanrıçalar için de dişi hayvan kurban edildiği anlaşılmaktadır. Yani Arinna'nın Güneş Tanrıçası için inek kurban edilirken, Fırtına Tanrısı için de öküz ya da koç kurbanı tercih edilmekteydi³⁵. Bu

durumda Güneş Tanrıçası kültürüyle ilişkilendirebileceğimiz geyik inancı, Hatti geleneği ile doğrudan bağlantılıdır, zira MÖ 2. ve 3. bine ait kült eşyaları üzerindeki geyik tasvirleri bunu kanıtlamaktadır³⁶.

New York, Metropolitan Museum'da sergilenen Eski Hitit Çağı'na ait geyik biçimli içki kabının Hititçe metinlerdeki karşılığı GAL lulayamaš / BIBRU lulayamaš'dır³⁷. Hitit tapınaklarının en önemli demirbaşları arasında bulunan ve hayvan biçimli içki kabı ya da kurban kabı olarak nitelendirilen BIBRU'lar, Tanrı ve tanrıçalar için düzenlenen bayramlar sırasında Hitit Kralı'nın gerçekleştirdiği özel ritüellerde kullanılıyordu. Hititçe

Resim 7: Gümüş Geyik Riton / *Silver Deer Riton. Metropolitan Museum*

³⁰ VAT 7683 ay. IV 8-10.; Alp 1983: 124 vd.

³¹ Erkut 1992.

³² Erkut 1992: 164.

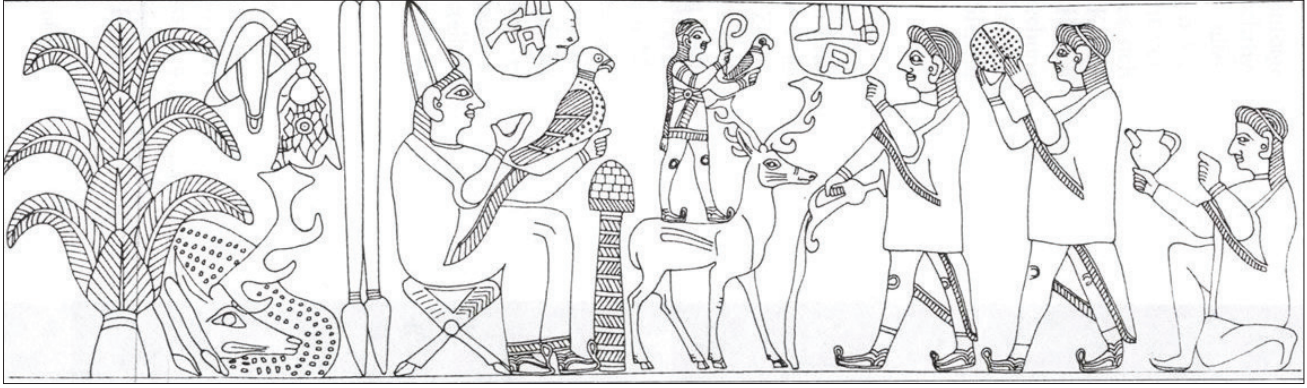
³³ AN.TAH.ŞUM^{SAR} bitkisi birçok araştırmacı tarafından, "çiğdem" olarak nitelendirilmekte Gurney 1976: 31.; Ünal, 2007: 25, Erkut ise "geyik sarımsağı" ya da "geyik körmeni" olabileceğine işaret etmektedir. Erkut, 1998: 193 olduğunu ifade etmektedir (Erkut 1998: 194).

³⁴ Akurgal 2003: 22 vd.

³⁵ Sevinç Erbaşı 2013: 94; Haas 1994: 647, dip. 69.

³⁶ Ardzinba 2010: 25.

³⁷ Alp 1999: 71.

Resim 8: Gümüş Geyik Ritonun Ağız Kenarında Yer Alan 4. 5 cm Enindeki Friz. Hitit Kralı, Geyiğe ve Geyik Üzerinde Duran Tanrı'ya Libasyon Yapıyor. Ayrıca Eia Ağacı (Hayat Ağacı) Altında Geyik (solda) / 4..5 cm Wide Frieze at the Edge of the Mouth of Silver Deer Rhyton. Hittite King Libate to the Deer and to the God on the Deer. Besides Deer at the Bottom of Eia Tree (life tree) (on the left). Norbert Schimmel Collection, New York

metinlerde karşılaştığımız “tanrıyı içmek” ifadesi bazı özel tanrıların kutsal hayvanlarını simgeleyen bu kaplardan içilen içkiyle tanrıyla bütünleşmek, “tek vücut olmak” anlamına geliyor olmalıydı. Bir metinde krali çift oturarak ^DLAMMA'yı “Koruyucu Tanrı'yı”, geyik BIBRU'sundan içtikleri kaydedilmiştir³⁸. Yani Kral, özel günlerde geyik ritondan içtiği içki ile Koruyucu Tanrıya olan şükran ve sadakatini yerine getirmiş oluyordu. Diğer taraftan yukarıda da bahsettiğimiz gibi Hitit Kralı, geyik biçimli kabından Arinna'nın Güneş Tanrıçasını da içmektedir. Bu kansasız kurban ayiniyle, kral tanrıya karşı olan vazifesini icra etmiş olmanın hazzını yaşamayla birlikte, içkinin verdiği sarhoşlukla tanrıya yaklaşma eylemini gerçekleştirmiş oluyordu (Res. 7 ve Res. 8).

Hitit sanatında geyik motifli birçok tasvir bulunmaktadır. Geyik sadece av hayvanı olarak değil, Kırların Koruyucu Tanrısı'nın atribütü olarak da karşımıza çıkmaktadır. Hitit tasvirli sanat eserlerinde Kırların Koruyucu Tanrısı, geyik üzerinde ayakta durur vaziyette betimlenmektedir³⁹. Büyük Hitit Krallık Çağı'na ait geyik ve karaca rölyefleri ile bezenmiş kap parçaları ve Hitit mühürlerindeki geyik üzerinde ayakta duran tanrı tasvirleri⁴⁰, geyik biçimli içki kapları ve hem Alacahöyük kabartmalı ortostatlarındaki geyik sahneleri hem de geç Hitit Dönemin'deki geyik tasvirli eserler⁴¹ geyiğin Hitit yaşamındaki önemini gözler önüne sermektedir (Res. 9).

Alacahöyük kral mezarlarında açığa çıkarılan ve özellikle boğa ve geyiklerden oluşan hayvan heykelticikleri şeklindeki alemler büyük ihtimalle cenaze merasimleri ya da tanrılar için kutlanan bayramlar sırasında ritüel amaçlı kullanılıyordu. Hatti dönemi bu güneş kursları ya da alemlerin üzerindeki hayvan heykelticikleri olasılıkla tanrıları

Resim 9: Geyik Üzerinde Duran Hitit Tanrısı / Hittite God on the Deer (Anadolu Medeniyetleri Müzesi, MÖ 14-13 yy), (Anadolu Medeniyetleri Müze Arşivi)

sembolize etmekteydiler⁴². Tamamen Hatti sanatının stil özelliklerini yansıtan bu eserler, Hitit Dönemindeki geyik kültürünün Hattilerden, Hititlere aktarıldığını da açıkça göstermektedir (Res. 10 - 11).

Türk mitolojisinde kurttan türeyiş efsanelerinin yanı sıra geyikten türeyiş efsaneleriyle de karşılaşırız. Mesela Göktürklerin dişi bir ak geyikten türediklerini anlatan bir efsane mevcuttur⁴³. Yine Kırgızların atalarının ‘Boynuzlu Maral Ana’ olduğuna dair bir

³⁸ Coşkun 1992: 33.

³⁹ Haas 1994: 453.

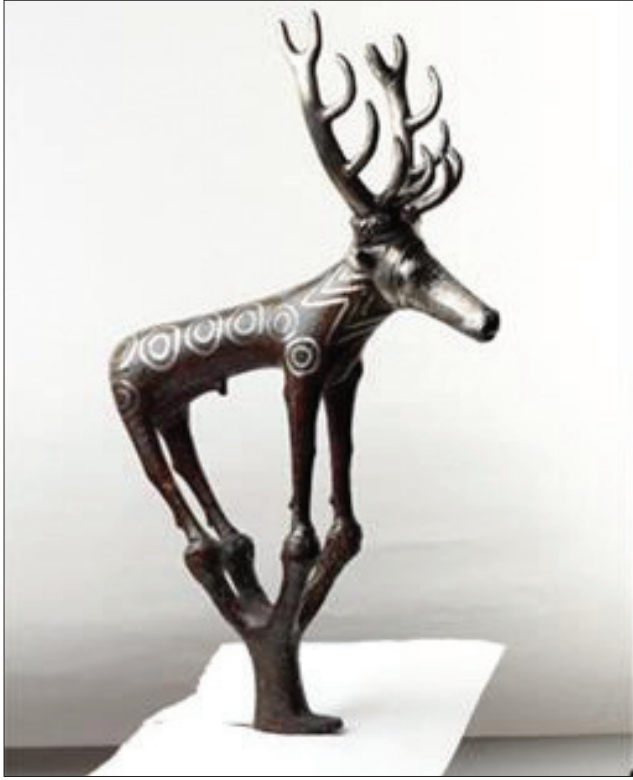
⁴⁰ Darga 1992: 209, 216.

⁴¹ Darga 1992: 236.

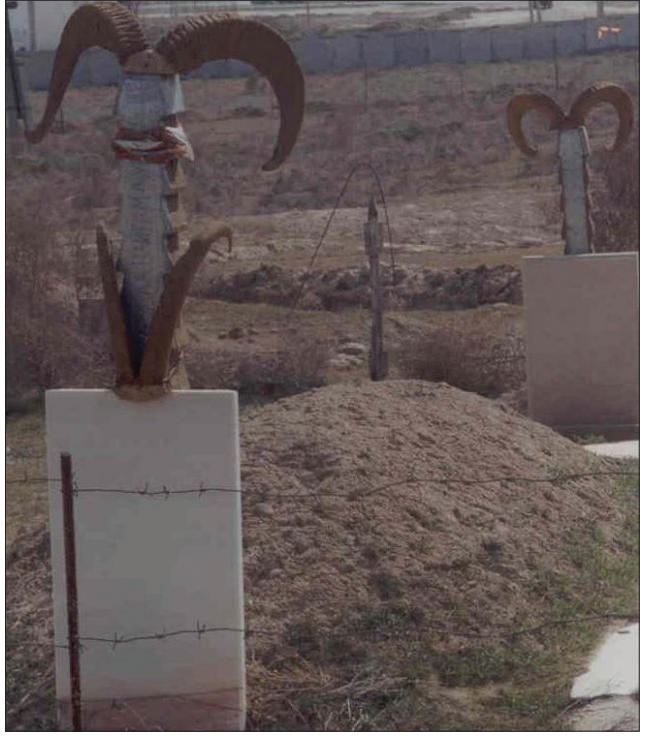
⁴² Akurgal 2003: 17.

⁴³ Eberhard 1996: 86

M.Ö. 2. BİN YIL BAZI GELENEK VE HALK MOTİFLERİNİN GÜNÜMÜZE YANSIYAN ÖRNEKLERİ

Resim 10: Tunç Geyik / Bronze Deer. Alacahöyük-Hatti

Resim 12: Türk Mezarlığı Üzerinde Geyik Boynuzu / Deer Horn on Turkish Tombstone.

Resim 11: Alacahöyük Güneş Kursu / Alacahöyük Sun Disc (Hatti)

inaniş halen günümüzde anlatılmaktadır⁴⁴. Geyik aynı zamanda yol gösterici olarak İslamiyet'te de önemlidir. Hz. Muhammed'in torunu Muhammed Hanefi, eşi Emine Hatun'u bir geyiği takip ederek bulmuştur.

Geyiğe manevi olarak yol göstericilik yani kişiyi iyiye, doğruya, hakka ve adalete sevk etme gibi anlamlar da yüklenmiştir. Örneğin Kaygusuz Abdal Menkıbesinde, ahu şekline girmiş olan Abdal Musa'yı takip eden Kaygusuz Abdal, tekkeye ulaşır ve Abdal Musa'nın müridi olur. Yani doğru yolu bulur. Hz. Muhammed ile ilgili de bir geyik

⁴⁴ Karadavut/Yeşildal, 2007: 104

Resim 13: İskilip'te Bir Evin İç Odası / Inner Room of a House in İskilip (Sabri Çiçek).

menkıbesi bulunmaktadır⁴⁵. Diğer taraftan Bursa'daki Geyikli baba inaniş önemli örneklerden biridir. Geyikli Baba'nın Orhan Gazi'nin Bursa'yı fethettiği sırada Osmanlı ordusunda bulunduğu ve bindiği geyiğin

⁴⁵ Karadavut/Yeşildal 2007: 107.

Resim 14: İskilip'te Bir Evde Asılı Geyik Kafası / Deer Head Which is Hanging in A House in İskilip (S. Çiçek).

Resim 15: İskilip, Koruyucu Geyik Simgesi / Protective Deer Symbol, İskilip (S. Çiçek)

üzerinde savaştığı anlatılmaktadır⁴⁶. Geyikli Baba'nın geyiklere binmesi ve geyiklerle yürümesi Şaman gelenekleri ile de yakın benzerlik göstermektedir. Zira Altay Şamanları, ettikleri duada "bindiğim hayvan geyik-sığın" sözünü söylemektedirler⁴⁷ (Res. 12 - 13).

Hala günümüzde eski Anadolu evlerinde asılı geyik boynuzları ve kafaları, MÖ 3. Binlerden günümüze aktarılan bir inanışın izlerini taşımaktadır. Çorum'un İskilip İlçesi'nde evlere asılan geyik kafaları ve boynuzlarının hane halkını kötülükten ve nazardan koruduğuna inanılmaktadır (Res. 14 - 15).

Ayrıca evlerin girişinde asılı geyik başları, evi ve hane halkını kötü insanlar ve dışarıdan gelebilecek her türlü tehlikeye karşı koruduğu gibi, eve bolluk ve bereket getirdiğine de inanılmaktadır. Görülüyor ki; Geyiğin

⁴⁶ Mandaloğlu 2013: 88.

⁴⁷ Mandaloğlu 2013: 388; İnan, 2000: 83.

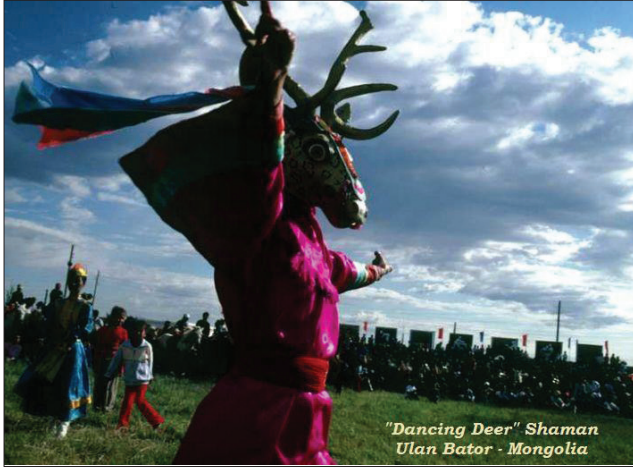

Resim 16: Şaman Davulu (Geyik Motifli) / Shaman Drum (with Deer Motifs)

Resim 17: Hayat Ağacı ve Geyik Motifli Şaman Davulu / Life Tree and Shaman Drum with Deer Motifs

üstlendiği bu koruyucu işlev yaklaşık dört binyıldır devam etmektedir. Şamanizm'de evren; gök, yeryüzü ve yer altı olmak üzere bölümlere ayrılmaktadır. Üst üste gelen bu bölümler gerektiğinde birbirine geçişi sağlanan kozmik bir eksenle bağlanmışlardır. Her bir katman hayvan biçimleri ile temsil edilmektedir. Bu nedenle de Şaman/Kam giysilerine bazen gök hayvanı olan kuş, bazen de yer hayvanı olan geyik ve ayının hâkim olduğu görülmektedir. Ayrıca geyik boynuzlu başlık ve geyik maskeler şaman giysilerini

Resim 18: Geyik Maskesi Takmış Bir Şaman / A Shaman with Deer Mask.

Resim 19: Nazardan Koruyucu Geyik Boynuzu / Deer Horn that Protects from Evil Eye.

tamamlayıcı önemli unsurlardır⁴⁸. Aynı zamanda Şaman ayinleri sırasında vazgeçilmez bir rol oynayan ve genellikle geyik ve de dağ keçisi derisinden yapılan şaman davulunun üzerindeki tasvirlerde de, geyik motifi sıklıkla karşımıza çıkmaktadır⁴⁹ (Res. 16 - 17).

Diğer taraftan, Kurganlardan çıkarılan buluntular arasında birçok geyik maskesinin olması, ayrıca Altay mezarlarından çıkan buluntular arasında bir bayrak direğine dikilmiş küçük bir geyik heykeli ile atlara geçirilmiş geyik maskelerinin bulunması ilgi çekicidir⁵⁰. Hititlerde de KILAM bayramı sırasında Hitit Kralı, *katapuzna* olarak adlandırılan bir mekânda çeşitli hayvanların maskelerini ve kostümlerini giymiş olan kimselerin bir geçit töreni edasında sergiledikleri gösterileri izlemektedir: “kral *katapuzna* binasında bulunduğu sürece bütün hayvanlar ve ev sahipleri, Kral’ın önünde geçit yaptıkları sürece, (*hokkabazlar dans ederler*)”⁵¹ Tanrılar için düzenlenen bir bayram sırasında

⁴⁸ Kılıç 2010: 319, 331.

⁴⁹ Mandaloğlu 2011: 117; İnan 2000: 96.

⁵⁰ Mandaloğlu 2013: 390.

⁵¹ KBo 10.23 öy. III 7-11; Singer 1983: 12; Sir Gavaz 2012: 85.

özel bir ritüeli konu alan bu metin yeri bize geyik kostümü giyen şamanın ayinlerini anımsatmaktadır (Res. 18 - 19).

Alacahöyük, Mahmatlar ve Horoztepe Hatti mezarlarında açığa çıkarılan ölü gömütleri arasındaki hayvan heykelcikleri şeklindeki âlemlere Güney Rusya’da Maikop Uygarlığında da rastlanması⁵² Anadolu ve Orta Asya arasındaki yakın bağı göstermesi açısından da ayrıca önem taşımaktadır. İşte bu nedenle özellikle Hattiler’den günümüze aktarılan kültürel motiflerin Türk dünyasındaki halk inancı ve bazı folkloristik uygulamalarla olan benzerliği aradaki kültürel ve etnik bağların ve ayrıca ortak değerlerin açığa çıkarılması açısından oldukça önem taşımaktadır. Sonuç olarak; burada değindiğimiz hem at kurbanı hem de geyik kültü ile ilgili olan halk inanışlarının ta Hattiler’den günümüz Anadolu’suna halen uygulama alanı bulması, partikularist coğrafyaya rağmen, bazı öz değerlerin hala varlığını koruduğuna işaret etmektedir.

⁵² Akurgal 2003: 23; Krş. Ünal 2002: 15.

KAYNAKÇA

- ACIPAYAMLI, O. 1965.
“Türkiye’de Yağmur Duası II”, AÜDTCF Dergisi XXII / 3-4: 221-250.
- AKGÜN, E. 2007.
“Şamanist Türk Halklarında Kurban Sungusu ve Kendisine Kurban Sunulan Varlıklar”, Sosyal Bilimler Dergisi1/2: 139-153.
- AKURGAL, E. 2003.
Anadolu Kültür Tarihi. Ankara.
- ALP, S. 1983.
Beiträge Zur Erforschung des Hethitischen Tempels, Kultanlagen im Lichte der Keilschrifttexte. Ankara.
- ALP, S., 1999.
Hititlerde Şarkı, Müzik ve Dans, Hitit Çağında Anadolu’da Üzüm ve Şarap. Ankara.
- ALP, S. 2000.
Hitit Çağında Anadolu Çivi Yazılı ve Hiyeroglif Yazılı Kaynaklar. İstanbul.
- ALPARSLAN M. 2009.
“Çivi Yazısı”, Hititolojiye Giriş (Ed. M. Alparslan). İstanbul: 59-67.
- ARDZINBA, V. 2010.
Eskiçağ Anadolu Ayinleri ve Mitleri (Çev. O. Uravelli). Ankara.
- BAHAR, H. 2013.
“Avrasya’da Ölüm ve Türklerde Mezar Kültürü”, Tarihçiliğe Adanmış Bir Ömür. Prof. Dr. Nejat Göyünç’e Armağan Kitabı: 267-304.
- BEKKİ, S. 2008.
“Çorum-Dodurga’da Bir İnanç Merkezi: Mehmet Dede Tekke Köyü ve At Kurbanı”, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi 47: 93-110.
- BRYCE, T. 2003.
Hitit Dünyasında Yaşam ve Toplum (Çev. M. Günay) Ankara.
- COŞKUN, Y. 1992.
“Hitit Kap İsimleri”, Anadolu Medeniyetleri Müzesi 1991 Yılı Sonbahar Dönemi Konferansları 3/1: 29-34.
- DARGA A. M. 1992.
Hitit Sanatı. İstanbul.
- DOĞAN-ALPARSLAN M. 2009.
“Hitit Dini ve Tanrıları”, Hititolojiye Giriş (Ed. M. Alparslan). İstanbul: 119-127.
- EBERHARD, W. 1996.
Çin’in Şimal Komşuları (Çev. N. Uluğtuğ). Ankara.
- ELIADE, M. 2003.
Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi. Taş Devrinden Eleusis Mysteria’larına (Çev. A. Berktaş). İstanbul.
- ERKUT, S. 1992.
“Hitit Çağının Önemli Kült Kenti Arinna’nın Yeri ”, Sedat Alp’e Armağan Kitabı: 159-165.
- ERKUT, S. 1998.
“Hititlerde AN.TAH.ŞUM SAR Bitkisi ve Bayramı Üzerine Bir İnceleme”, III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri: 189-195.
- GÖMEÇ, S. 1998.
“Şamanizm ve Eski Türk Dini”, PAÜ Eğitim Fakültesi Dergisi 4: 38-50.
- GURNEY, O. R. 1976.
Some Aspects of Hittite Religion. Oxford.
- HAAS, V. 1994.
Geschichte der Hethitischen Religion. Leiden.
- İNAN, A. 2000.
Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar. Ankara.
- KARADAVUT, Z / YEŞİLDAL, Ü. Y. 2007.
“Anadolu-Türk Folklorunda Geyik”, Milli Folklor 76: 102-112.
- KILIÇ, S. 2010.
“Türk Şaman Giysilerine Semantik Yaklaşım”, Zeitschrift für die Welt der Türken, Journal of World of Turks 2/1: 313:334.
- KOCA, S. 2002.
“Eski Türklerde Bayram ve Festivaller”, Türkler, Cilt.3. Ankara: 79-89. (51-57)
- MANDALOĞLU, M. 2011.
“Türk Kültür Çevresinde Şamanizm ve Şamanlık Meselesi”, TSA 15/3: 111-122.
- MANDALOĞLU, M. 2013.
“Türk Mitolojisinden Anadolu’ya Taşınan Kültür: Geyik Motifi”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 6/27: 382-391.

MASSON, E. 1998.

L'art de Soigner et D'entraîner les Chevaux texte hittite du maître écuyer Kikkuli. Favre.

YILDIZ, N. 2008.

"Sibirya Türklerinin Mitoloji ve İnançlarında Kötü Ruhlar", Modern Türk Araştırmaları Dergisi 4: 84-93.

MAU-TSAI, L. 2011.

Çin Kaynaklarına Göre Doğu Türkleri (Çev. E. Kayaoğlu / D. Banoğlu). İstanbul.

RÜSTER, C. / NEU, E. 1989.

Hethitisches Zeichenlexikon. Inventar und Interpretation der Keilschriftzeichen aus den Boğazköy-Texten. Wiesbaden.

SEVİNÇ ERBAŞI, F. 2013.

Hititlerde Öteki Kurban ve Büyü. Cenaze/Diğer Ritüeller, İstanbul.

SINGER, I. 1983.

The Hittite KILAM Festival, Part: 1. Wiesbaden.

SİR GAVAZ, Ö. 2012.

Hitit Krallarının Kült Gezileri. Ayinler, Ziyaret Merkezleri, Yollar ve Lokalizasyonla İlgili Yeni Gözlemler. Çorum.

SİR GAVAZ, Ö. 2014.

"The Hittite Contribution to the Formation of the Current Anatolian Cultural Mosaic with Its Multiple Facets", Humanities and Social Sciences Review (HSSR). 3/3: 79-86.

SİR GAVAZ, Ö. 2015.

"Hititçe Metinlerde Geçen HUR.SAG Pişkurunuwa Üzerine", 5. Çorum Kazı ve Araştırmalar Sempozyumu. Çorum: 195- 204.

SÜEL A. 1985.

Hitit Kaynaklarında Tapınak Görevlileri İle İlgili Bir Direktif Metni. Ankara.

ÜNAL, A. 2002.

"Eski Çağda Kafkasya ve Anadolu: Neolitik Çağ'dan Geç Tunç Çağı'nın Sonuna Kadar (MÖ 550-1150) Anadolu ve Kafkasya İlişkileri", Kuban-Maykop Kültürleri ile Eski Anadolu Kültürlerinin İlişkileri. Ankara: 3-33.

ÜNAL, A. 2007.

Multilinguales Handwörterbuch Des Hethitischen/ A Concise Multilingual Hittite Dictionary/Hititçe Çok Dilli El Sözlüğü. Hamburg.

ÜNAL A. 2013-14.

"Eski Anadolu'da At, Hititçe Kikkuli At Eğitimi Metinleri ve "Tavlaya Çekmek"le İlgili Teknik Bir Ayrıntı", Çorum Kültür Sanat II: 40-66.